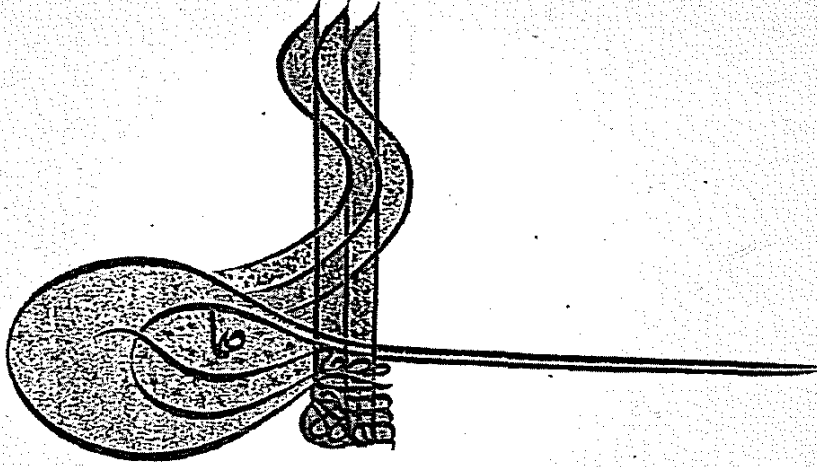

Araştırmalar

ISSN 1302-1354

İnsan Bilimleri Araştırmaları
Yıl: 1 Sayı: 2 1999/2

OSMANIYE DERGİSİNİN 700. SAYI

Araştırlar

-İnsan Bilimleri Araştırmaları-

Yıl: 1, Sayı: 2, 1999/2, ss.1-16

OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞ SÜRECİNDE TASAVVUF ve TARİKATLAR

Mehmet Necmettin BARDAKÇI*

Osmanlı Devleti'nde toplumun idaresini İslâmiyet'in şemsiyesi altında hak, adalet ve kamu düzenini esas alan prensiplerin şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Türk devlet geleneği ile birlikte İslâm devlet anlayışı ve İstanbul'un fethinden sonra da Roma İmparatorluğu mirası üzerine kurulması bu devletin hem güçlü hem de uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Böyle bir tarihi, siyasî, sosyal ve kültürel birikime sahip olan Osmanlı Devleti tarihteki en uzun ömürlü birkaç devletten biri olmuştur.

Kurumakta olan Selçuklu çınarının gövdesinden Türk, Arap ve Bizans medeniyetlerine mirasçı olarak yeşeren Osmanlı filizinden altı asır yaşayan güçlü bir devlet meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti, vatanı ve imanı uğruna baş koyan Türk milletine yeni bir coğrafya ve yeni bir medeniyet ufku açmıştır. Osmanlı medeniyetini kuran kütleyi tek cevher hâline getiren kaynak, İslâmiyet'ten beslenen bilginler ve dervişlerdir. Ahmed Yesevî ve meslektaşları ile birlikte Türkistan'a ve Anadolu'ya hâkim olan tasavvuf şuru, dinamik ve kontrollü bir toplum kurmada öncülük etmiştir.

Bu çalışmamızda Osmanlı Devletinin manevî dinamiklerinden biri olarak gördüğümüz tasavvuf ve tarikatların devletin harcındaki katkılarıyla sosyal hayattaki rollerini Osman Gâzi'den Yıldırım Bayezid'e kadar incelemeye çalışacağız. Yaklaşık bir asırlık dönemi kapsayan bu çalışmada daha ziyade Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren ve Osmanlı sultanları ile yakın ilişkileri olan tasavvuf önderleri ile tarikat zümreleri üzerinde duracağız. Anadolu'daki

* Yrd. Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

diğer beyliklerde yaşayan müridleri ve onların temsil ettikleri zümreleri bir makalenin sınırlarını aşacağı düşüncesiyle çalışmaya dahil etmeyeceğiz.

XIII. yüzyılda tasavvufî düşünce ve pratik ahlâk anlayışlarının işlendiği bir bölge olan Küçük Asya'da Anadolu Selçuklu Devleti Moğol akınları neticesinde gücünü kaybedince yüzyılın son çeyreğinde bir kargaşa dönemi başlamıştır. Beyler şeyhlerin ve babaların nüfûzlarından istifade etmek için onlara tekke ve dergahlar kurmuş, halk da ağır vergi yüklerinden bıkip usandığı, dünyada bulamadıkları huzur ve güveni hiç olmazsa ahirette elde edebilmek için bu tekkelere akın etmiştir. Bu kaos ortamında hem gerçek tasavvuf hareketleri, hem de tasavvufî kılıf altındaki ibâhiyye anlayışları yaygınlık kazanmıştır.

XIII. yüzyıl Anadolu insanını işleyenler arasında Türkistan, Maverâünnehir, Harezm, Horasan, Irak, Suriye, Mısır ve Endülüs'ten Anadolu'ya gelen mutasavvıf ve dervişlerin müstesnâ bir yeri vardır. Bu bölgelerin gelişmiş kültür çevrelerinden gelen ve farklı tasavvuf ekollerini temsil eden İbn Arabî, Mevlânâ vb. tasavvuf önderleri kendi sosyo-kültürel yapılarına uygun şehir merkezlerine yerleşirlerken, eski kam-ozanlara benzeyen *baba*'lar ve dervişler ise göçebe ve yarı göçebe Türkmenler arasında daha nüfûzlu bir duruma gelmiştir. Bu babaların hitap ettiği Türkmen boyları, henüz İslâm'ı sathî bir şekilde kabul ettikleri için eski inanç ve kültürlerini İslâmî bir kılıf altında sürdürmektedirler. Horasan Erenleri olarak isimlendirilen bu tasavvuf önderleri, hem mensubu buldukları kabilenin şefi hem de dinî reisi idiler.¹

İslâmiyet'in cihad ve gaza mefhumları Türkler arasında yerleştikten sonra, İslâmiyet'ten önceki Türk Alpleri, başlangıçta Alp-Gâzi, yani Müslüman-Türk kahramanı mahiyetini almışlar, mutasavvıflar ve çeşitli tarikatlar halk arasında yerleşince de Alperenler, yani savaşçı dervişler şekline girmişlerdir. Bunlar özellikle Hristiyan ülkeleriyle sınır olan Batı Anadolu'daki uçlarda yaşamışlardır.² Savaş zamanında etrafındaki bir avuç müridle çok kalabalık düşman ordularını ezen, kaleleri alan, küfür diyarında tahta kılıçlarıyla İslâmiyet'i yayan, barış dönemlerinde bir hoşgörû sembolü olan bu mücahid Türk mutasavvıfları, Âşıkpaşa'nın tabiriyle Alperenler idi.³ Siyasî merkezin bozulup Anadolu'nun anarşi içinde kalması ve bu karışıklıklar arasında tasavvuf perdesi altında birtakım ayaklanmaların meydana çıkması bile, hem kaleler fetheden, hem de ordulara rehberlik yapan Alperenlerin hareketini engelleyememiştir.⁴

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. Baskı Ankara 1981, 200 vd. (Bu esere *İlk Mutasavvıflar* şeklinde atıfta bulunulacaktır.) ; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4. Baskı Ankara 1982, 22-27; A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, 2. Baskı, İstanbul 1996, 62 vd.

² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 243-244; M. Fuad Köprülü, "Abdal", *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul 1989, II, 382.

³ Âşık Paşa-yı Velî, *Garibnâme*, çeviren: Bedri Noyan, Ankara 1988, 338-344.

⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 253-254.

Arayışlar

Anadolu bu dinî ve tasavvufî zümreleri barındırırken siyasi yönden Moğolların güdümünde güçsüz beyler tarafından idare edilmektedir. İran'daki İlhanlılar tam manasıyla Anadolu'ya hâkim olmuşlardır. Nitekim İlhanlılar 1284'te Sultan Mesud'u Selçuklu tahtına oturtunca 1288'de Germiyanlılar dahil Türkmen beylerinin tamamı Sultan Mesud'a itaat etmişlerdir. 1288 yılı Orta Anadolu'da Moğol askerî ve mali kontrolünün her zamandan daha kuvvetle yerleştiği bir tarih olarak dikkat çekmektedir. Bu bakımdan İlhanlı tehdidi altında bulunan Germiyan beyi de Batı Anadolu uçlarındaki Osman Gâzi'ye karşı hareket edecek durumda değildir. Osman Gâzi'nin 1288'den itibaren uçta Bizans'a karşı gittikçe artan hücumlarını gerisinden önleyecek bir güç kalmamıştır. Komşusu Güçlü Germiyanlılar, Orta Anadolu olaylarıyla oyalanmakta, Selçuklu sultanı gücünü tamamıyla kaybetmiş, Moğolların elinde bir oyuncak konumunda, Moğol hanları da kendi aralarında taht kavgaları ve Anadolu'ya gönderdikleri askerî valilerin isyanları ile uğraşmaktadır. Bizans İmparatorluğu ise eski gücünü kaybetmiş, feodal beyliklere söz geçiremez durumdadır. 1288-1299 döneminde Anadolu'daki bu sosyal ve siyasi olaylar Osman Gâzi'nin Batı Anadolu'da güçlenmesini ve Bizans'tan Batı Anadolu topraklarını fetheden öbür beylikler gibi Selçuk sınırları ötesinde geniş bir bölgeyi hâkimiyeti altına alarak teşkilatlı bir beylik olmasını sağlamıştır.⁵

İşte böyle bir siyasî ortamda Selçuk sultanının Kastamonu beylerbeyine bağlı bir uç beyi olan Osman Gâzi 1299'da fiilen bağımsız bir bey durumuna gelmiş ve önemli siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. 1299'da Karacahisar'da okunan hutbeyle Osmanlı Devleti'nin temelleri atılmıştır.⁶ Bu dönemde dünyanın dört bir yanında oluşan ve Anadolu'ya gelen dinî ve sosyal akımlar, bilgi ve tecrübeye sahip insanlar ve mânevî kuvvetler Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Anadolu'nun yeni bir çehre kazanıp Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında etkileri büyük olan bu zümreler Orta Asya'dan kalma gelenekleri ve atalarından kalan alışkanlıklarına bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Osmanlı Beyliğinin bağlı olduğu Selçuklu sultanları ise ilmin ve ilme dayalı tasavvufun gelişmesine yardımcı oluyorlardı. Bu bağlamda İbn Arabî ve Mevlânâ'nın güçlü kişilikleri etrafında oluşan öğretileri şehir merkezlerindeki manevî ve felsefî hayatı etkilemeye devam ediyordu.⁷ Bununla birlikte Selçuklu ordularındaki dini görevler yapan, ordunun moral gücünü yükselten din adamları, şeyh ve kazaskerler Osmanlı Devletinin kuruluşunda ve

⁵ Uzunçarşılı, I, 12-21, 103 vd.; Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, Sayı 19, 1999, 27-31.(Bu makaleye *Osmanlı Tarihi* şeklinde atıfta bulunulacaktır.)

⁶ İnalçık, *Osmanlı Tarihi*, 30. 27 Temmuz 1301'de Osman Gâzi'nin Bizans İmparatorluk ordusuna karşı kazanmış olduğu Koyunhisar Zaferi'nin Osmanlı Devleti'nin gerçek kuruluş tarihi olarak tespit edilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir. H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı*, Yıl: 2, Sayı: 7, Ankara 1999, 10. (Bu makaleye *Kuruluş Problemi* şeklinde atıfta bulunulacaktır.)

⁷ Irène Mélikoff, "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadon, İstanbul 1997, 149.

fetihlerin inkişafında önemli rolü olan âlim, baba ve dervişler derecesinde bir kaynaşma sağlayamamışlardı.

Bu dönemde Anadolu'da bulunan tasavvuf zümrelerinin tamamını aynı kategoride değerlendirmek mümkün değildir. Tasavvuf çevrelerinde her renk ve tonda tasavvufî düşünce ve yaşayış tarzı kendine yer bulabilmiştir. Kur'an ve Sünnet ölçülerine samimi olarak bağlanan, bilgiye önem veren mutasavvıfların yanında dinî prensiplere saygı duymakla beraber tam anlamıyla yaşayamayan insanlar da bulunmaktadır. Hatta din kurallarına ilgisiz kalıp her şeyi mübah sayan zümreler de bu hoşgörülü çevrelerde barınabilmişlerdir. Nitekim Aşıkpaşa'nın Alperenler dediği Abdalân-ı Rûm içerisinde dinî prensiplere riayet eden sûfilerle beraber klasik sünnilikten farklı bir İslâm anlayışına sahip heterodoks grupların olduğu da bilinmektedir.⁸ Daha ziyade melâmetî anlayışı benimsemiş, savaşçı kişiliğe sahip bekar gençlerden oluşan bu zümrelere Horasan Erenleri de denilmektedir.⁹

Osmanlılar bütün tarikat zümrelerinin aralarındaki ihtilaflara rağmen aynı mefkûreye hizmet etmelerini sağlamışlardır. Savaş zamanlarında İlä-yı kelimetullah için çalışan bu Alperenler, derviş gâziler, barış dönemlerinde hiçbir karşılık beklemeden halkın arasına karışarak kütleleri müşterek bir fikir örgüsüyle birbirine bağlamışlardır. Uçlarda fethedilen ve iskâna açılan yerlerde sosyal hayatın bozulmadan canlılığını muhafaza etmesinde de etkili olmuşlardır. İlk Osmanlı devrinin bu dervişleri Batı'nın *şövalye-rahipleri*'ni andıran bir mahiyete sahip olup, fethedilen topraklara yerleşmede manevî bakımdan destek olmuşlar, ilk yerleşme tohumunun atılmasına bir zâviye kurarak öncülük etmişlerdir.¹⁰ Aşıkpaşazâde'nin Gâziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rûm olarak isimlendirdiği¹¹ zümreler sosyo-kültürel hayatta çok büyük hizmetler vermişlerdir. Gayri müslimlerle olan ilişkiler hoşgörülü, toplum nizamını koruyan bir yapıda gelişmiştir.

Bu süreçte Türk tasavvuf düşüncesinin içe dönük, düşünce boyutu zengin sistemler olmaktan ziyade, içtimâî hayatla iç içe, toplumun isteklerini ön planda tutan bir ahlâkî eğitimi benimsediği görülür. Barış zamanlarında kendilerine vakfedilen arazileri işleyerek gelirinden devlete vergi veren, geri kalanıyla da tekke ve zâviyelerin ihtiyaçlarını karşılayan ve misafir olanlara ikram eden bu dervişler, devlet düşmanla savaşa tuttuğu zaman şeyhleri ve müridleriyle bu savaşlara katılmışlar, Padişah'a ve askere moral vermişlerdir.¹²

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde Anadolu'da faaliyet gösteren

⁸ A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, 74-75.

⁹ Ocak, *Kalenderîler*, 89-90; aynı müellif, *Babaîler İsyanı*, 64.

¹⁰ Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimâî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İÜİF Mecmuası*, c: 23, no: 1-2, Ekim 1962-Şubat 1963, İstanbul 1963, 29.

¹¹ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz: Atsız), İstanbul 1992, 165.

¹² Reşat Öngören, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, 414.

Arayışlar

tekke ve zâviyelerle ilgili kaynaklar, Ahiler ve Abdallarla birlikte Mevlevîler ve Rifâîler'in de dahil olduğu çok çeşitli tasavvuf zümrelerinin varlığını bize haber vermektedir. Nitekim Orhan Gâzi döneminde Anadolu'ya gelen ünlü seyyah İbn Batuta (ö:770/1369) Türkmenlerin bulunduğu her şehirde, özellikle Manisa ve Bursa'da Ahîlerle karşılaşmış ve onların zaviyelerinde misafir olmuş,¹³ Amasya, İzmir ve Bergama'da Rifâî dervişleriyle görüşmüştür.¹⁴ Ancak gaza ve cihad ruhuyla hareket eden Osmanlı Beyliği konar göçer bir beylik olarak Batı Anadolu'ya gelip yerleştiğinde sosyo-kültürel yapısına uygun bir dinî tasavvufî çevreyle iç içedir. Şehir hayatı sürdüren Karaman ve Germiyan beyliklerindeki Mevlevîlik, Sühreverdîlik, Kübrevîlik ve Ekberîlik gibi entelektüel tasavvufî düşünce, sınırları ve halkı istikrarsız Osmanlı Beyliği için henüz erkendir.¹⁵ Beylik genişleyip güçlendikçe bu tasavvuf zümreleri de kendilerine yer bulabileceklerdir.

Gerek Osman Gâzi, gerek onu takip eden ilk Osmanlı hükümdarları ve devlet adamları tasavvuf müesseselerinin terbiye ve disiplinine göre yetişmiş cesur, mert ve bilhassa iç âlemlerini kontrol edebilen insanlardı.¹⁶ Osman Gâzi ve haleflerinin etrafı özellikle Ahilerin ve babaların teşkil ettiği din adamları, Türkmen babaları ile dolmuştu.¹⁷ İlk Osmanlı hükümdarları daima bu bilge kadro ile müşavere yaparak kararlar alır ve uygulardı.¹⁸ Nitekim Osman Gâzi'nin ve çevresindekilerin dinî konularda görüşlerine başvurup danıştığı, bütün halkın kendisine güvendiği âlim, âbid ve zâhid Şeyh Edebalı bunlardan biriydi. Karaman'da doğup ilk bilgilerini alan Şeyh Edebalı, Şam'a giderek dini ilimleri tahsil ettikten sonra Anadolu'ya dönerek Osman Gâzi'nin yanında yer alan bir tasavvuf önderidir.¹⁹ O'nun bir Ahi Şeyhi²⁰ veya Ebu'l-Vefâ tarikatına bağlı bir Şeyh olduğu belirtilir.²¹ Ahiliğin tam bir tarikat olmadığı göz önüne alınırsa onun Vefâî şeyhi olduğu neticesi çıkarılabilir. İlk Osmanlı tarihçilerinin ifadesiyle adı dervişti ama dervişlik içinde ve gönlündeydi. Dünyalığı, nimeti,

¹³ İbn Batuta, *Tuhfetu'n-Nazzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, (Seyahatname), Mısır 1928, I, 194-195.

¹⁴ İbn Batuta, 193-195.

¹⁵ A. Yaşar Ocak, "Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sûfi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadon, İstanbul 1997, 163-164.

¹⁶ Sâmiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, 4. baskı, İstanbul 1999, 93.

¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, 127-128.

¹⁸ S. Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, 140.

¹⁹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't-Târih-i Kühü'l-Ahbâr*, Hazırlayanlar: Ahmet Uğur ve diğerleri, Kayseri 1997, 64; Taşköprülü-Zâde, *Eş-Şakâik-un-Nûmâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye*, (inceleme ve notlarla neşreden: Ahmet Suphi Furat), İstanbul 1985, 4; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul tarihsiz, I, 211.

²⁰ Âşıkpaşazâde, 16.

²¹ Bursalı Mehmed Tâhir, I, 211; Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999, 39.

davarı çoktu. Misafirhanesi hiçbir zaman boş kalmazdı. Osman Gâzi de zaman zaman gelip bu dervişe konuk olurdu.²² Osman Gâzi Bilecik'i fethettikten sonra beylikte önemli bir nüfûza sahip olan Şeyh Edebalı adına bir zâviye yaptırmış, masraflarını karşılamak üzere Koz Ağacı köyünü vakfetmişti.²³ Yüz yirmi yaşında vefat eden Şeyh Edebalı çevresindekilere toprağa bağlanmalarını, israf etmemelerini, ilim sahiplerini gözetmelerini ve ağaç dikmeyi tavsiye ederek yerleşik hayata hazırlamaya çalışmıştır.²⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde hanedanın meşruiyetini ve hâkimiyet anlayışını gösteren bir rüya, aşiret beyi ile gönül fatihleri arasındaki yakın ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir: Osman Gâzi Şeyh Edebalı'yi ziyaret ettiği bir gün rüyasında şeyhin koynundan bir ayın çıkıp kendi koynuna girdiğini görür. Daha sonra göbeğinden bir ağacın bittiğini ve âlemi tamamen kapladığını, gölgesinde dağlar ve pınarlar olduğunu müşahede eder. Osman Gâzi gördüğü bu rüyayı Şeyh Edebalı'ye anlatır. O da bu rüyayı, "*Hakk Teâlâ sana saltanat verdi. Dünyayı himayene al. Kızım Mal Hûn hatunu sana nikahladım*" diyerek tabir eder.²⁵

Bu esnada orada bulunan Şeyh Edebalı'nın derviş Turgud (Kumral Dede) adlı bir müridi; "*Ey Osman sana padişahlık verildi. Bize şükran ne verirsin?*" dedi. Osman Gâzi; "*sana bir şehir vereyim*" deyince derviş, "*şu köye razıyım ki, bana bir mektup ver*" dedi. Osman Gâzi; "*ben yazı yazmak bilmem. İşte bir maşrapa ve bir kılıcım var. Sana vereyim. Bunlar benim sendeki nişanlarım olsun. Benim evladım senin çocuklarının elinde bu nişanları gördüklerinde bıraksınlar*" dedi.²⁶

Osman Gâzi'nin dervişlere köy ve kasaba vakfetmesi sırasında yazılı bir belge-nişan- yerine kılıç veriş, Barkan'ın da vurguladığı gibi Osman Gâzi'nin yazı bilmemesi şeklinde değil, belki henüz resmen nişan verme salahiyetine sahip olmayışı yahut her türlü şüpheyi gidermek için bir garanti vermek istemesi şeklinde anlaşılmalıdır. Osman Gâzi'nin çevresinde herhangi bir senedi veya nişanı hazırlayacak kimselerin mevcut bulunup bulunmadığından şüphe etmek uygun değildir.²⁷ Zira Osman Gâzi zamanında Osmanlı Beyliği şehirleri, ordusu, sarayı ve küttâb grubu-bürokrasisi- olan bir devletçik hâline gelmiştir.²⁸

Osman Gâzinin rüyası Türk hâkimiyet telâkkisini meşrulaştıran bir

²² Âşıkpaşazâde, 16; Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi, Kitab-ı Cihan-Nümâ*, (I-II), (yayınlayan: F. Reşit Unat- M. Altay Köymen), TTK Yayınları, 2. Baskı Ankara 1987, 81-82; Taşköprülü-Zâde, 4; Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Vakıflar Dergisi II, Ankara 1942, 286-287.

²³ Barkan, 353; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, İstanbul 1966, 8; Akgündüz, 39.

²⁴ Âşıkpaşazâde, 17; Neşri, I, 85; Taşköprülü-Zâde, 4-5; Bursalı Mehmed Tâhir, I, 211.

²⁵ Âşıkpaşazâde, 16; Neşri, I, 82-83; Taşköprülü-Zâde, 4; Akgündüz, 38.

²⁶ Âşıkpaşazâde, 16-17; Neşri, I, 82-83.

²⁷ Barkan, 287-288.

²⁸ İnalçık, *Osmanlı Tarihi*, 32.

Arayışlar

motif olarak değerlendirilir. Osmanlı hanedanının hâkimiyetinin meşru kaynağı bütün geleneksel devletlerdeki gibi Allah'a dayanmaktadır. Doğu'da devlet hanedan demektir. Devletin kuruluşu her şeyden önce hâkimiyetini Allah'tan aldığına inanılan karizmatik bir liderin ortaya çıkışına bağlıdır.²⁹ Bu tür hâkimiyet anlayışı Max Weber'in deyimiyle "ananevî hâkimiyet tipi"³⁰ dir. Hükümdar hanedanlarının başlangıçlarını böyle mistik rivayetlerle açıklayıp, hâkimiyetlerini ilâhi bir olay gibi göstermeleri sadece Türklere has bir âdet olmayıp, Rus ve Avusturyalılar da dahil bir çok devletin kuruluş hikâyelerinde benzer rivayetler bulunmaktadır.³¹

Türk devlet geleneğinde hakanın otoritesinin meşruluğu, İslâmî meşruluk prensibi ile birlikte Oğuz Han neslinden gelmesine bağlanır. Osmanlı hanedanı Oğuz geleneklerine bağlı kalarak millî bir politika izlemişler, soy kütüklerini Kayı boyu ile Oğuz Han'a ulaştırmışlardır. Bu gelenek de en az diğeri kadar önemlidir. Bu bakımdan Osman Gâzi'nin de Türk ve Moğol hanedanlarının ilk atası Oğuz Han neslinden geldiği vurgulanmıştır.³² Bu, birtakım dinî kaynaklı ve Osmanoğullarının egemenliğini ilâhi bir kaynağa bağlayan hikayelerle desteklenir. Bunların hanedanın meşruiyetini ve hâkimiyetini kabul ettirmede başvurulan bir siyasi formül olarak önemi büyüktür.³³

Bununla birlikte Osman Gâzi'nin çevresinde müşâvir konumunda güçlü nüfûza sahip şeyh ve babaların bulunduğu da bir gerçektir. Osman Gâzi'ye atfedilen rüya motifi, bir sözleşme olarak anlaşıldığı takdirde Şeyh Edebali hanedan ile tebea arasında bu işin senet niteliğinin noteri olarak görülebilir. Sözleşmeyi tasdik eden ve kamu alanında meşruiyeti sağlayan otorite Şeyh Edebali'dir. Bu daha sonraki dönemlerde gelenek hâlini alan padişahlara kılıç kuşatıp hükümdarlığını tasdik etmekten farklı değildir.³⁴

Şeyh Edebali gibi Karamanlı olup Osman Gâzi ile fetihlere katılan Muhlis Baba³⁵ ile onun çağdaşı olan Turgut Alp, Konur Alp, Akçakoca ve diğer Ahiler ile babalar bir yandan toplumdaki cihad ruhunu canlı tutmuşlar, diğer taraftan bilgilerini kütleye aktararak sahip oldukları manevî nüfûzları ile sosyal hayatı imar ve ihya etmişlerdir. Osman Gâzi oğlu Orhan Gâzi'ye bu gün görmüş bilgilerden istifade etmesini öğütlemiştir. Nitekim vasiyetinde: "*Oğul! Bir kimse sana Tanrı'nın buyurmadığı sözü söylese sen onu kabul etme. Eğer*

²⁹ İnalçık, *Osmanlı Tarihi*, 29; İnalçık, *Kuruluş Problemi*, 21-22.

³⁰ Hans Freyer, *İçtimâî Nazariyeler Tarihi*, (çev: Tahir Çağatay), 3. Baskı Ankara 1977, 184-185.

³¹ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979, 133-135; Cemal Kafadar, "İki Cihan Âresinde", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, sayı: 19, 1999, 55.

³² Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 3. Baskı İstanbul 1980, 168-169; İnalçık, *Osmanlı Tarihi*, 29; Aynı müellif, *Kuruluş Problemi*, 11.

³³ Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, 133-135; Kafadar, 55.

³⁴ Kafadar, 54.

³⁵ Taşköprülü-Zâde, 6.

bilmezsen Tanrı ilmini bilene sor"³⁶ diyerek ilim ve irfan sahiplerinin bilgisinden faydalanmasını tavsiye etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinin en hareketli döneminde beyliğin başına geçen Orhan Gâzi de babasının yolundan giderek Mevlânâ Sinan, Dursun Fakih, Davud-ı Kayserî ve Tacüddin Kürdî gibi sûfi ve âlimlere önemli görevler vermiş, Abdal Murad, Abdal Musa ve Geyikli Baba gibi dervişlere saygılı olmuştur. Bununla birlikte ilk Osmanlı sultanları toplumun huzurunu ve hukuku esas alan bir devletin temellerini attıkları için beylik sınırları içerisindeki sosyal ve dinî cemaatleri kontrol altında bulundurmışlardır. Nitekim Orhan Gâzi Bursa'yı fethettikten sonra Bursa'ya her yerden akın akın gelen derviş ve abdallar arasında derviş ve abdal suretinde dinî prensiplere aykırı davranışlarda bulunan insanlar da bulunuyordu. Sultan Orhan bunların durumlarını araştırıp şeriata riayet etmeyen kötü suretli Torlakların, Çırakların ve Alemlerin ellerindeki malları alıp memlekette sürdürmüş, dinî kurallara uyan ve toplumun huzurunu rahatsız etmeyenlere ve cemaatlerine yer tahsis etmiştir.³⁷ Abdalan-ı Rûm olarak nitelendirilen Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed ve Geyikli Baba vb. kendilerine yer tahsis edilen, adlarına zâviyeler kurulup vakıflar bağlanan dervişlerdir.

XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da şöhret kazanmış Babaî Abdal dervişlerinden biri olan Abdal Musa, Orhan Gâzi zamanındaki savaşlara katılan, Bursa'nın fethinde bulunan dervişlerden biridir.³⁸ Bursa fethinden sonra Denizli yoluyla Finike'ye gelmiş ve orada yerleşmiştir.³⁹ Kendisiyle ilgili bazı menkıbelerde kerametleri ve bazı üstün halleri anlatılan Abdal Musa'nın Hacı Bektaş Velî ile görüştüğü ifade edilse de bunun doğruluğu tartışmalıdır.⁴⁰

Orhan Gâzi ile Bursa fethine katılan Abdal Murad ile oğlu Abdal Mehmed fetihten önce Buhara'dan gelmişler ve fetih sırasında Sultan Orhan'a maddî-manevî bir çok yardımda bulunmuşlardır. Fetihden sonra Sultan Orhan Fildar köyünü Abdal Murad'a vermiştir.⁴¹ Başta Bursa fethi olmak üzere bir çok yerin fethinde büyük rolleri olduğu belirtilen bu dervişlere Osmanlı Sultanları ve devlet adamları hürmet etmişler ve vakıflar bağlayarak zaviyelerini ihya etmişlerdir.⁴² Bursa fethine katılan ve savaş sırasında Gâzilere ayran dağıtan

³⁶ Âşıkpaşazâde, 34; Neşri, I, 145-146

³⁷ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, (yayına hazırlayan: Şerafettin Turan), TTK Yayınları, Ankara 1983, 89-90; Halaçoğlu, 128.

³⁸ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 107; Taşköprülü-Zâde, 13; Köprülü, "Abdal Musa", *Edebiyat Araştırmaları*, II, 427; Orhan F. Köprülü, "Abdal Musa", *DİA*, İstanbul 1988, I, 64.

³⁹ Köprülü, "Abdal Musa", *Edebiyat Araştırmaları*, II, 427.

⁴⁰ Köprülü, "Abdal Musa", *Edebiyat Araştırmaları*, II, 420-424.

⁴¹ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî (I-II)*, (Haz: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Bursa 1997, 265; Orhan F. Köprülü, "Abdal Murad", *DİA*, İstanbul 1988, I, 63-64

⁴² Mehmed Şemseddin, 271; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, 102-104.

Arayışlar

meczub bir derviş olan Doğlu Baba⁴³ için de bir zâviye yaptırmışlardır.⁴⁴

Bu dönemdeki derviş ve babalar sürekli cihad hâlindeki orduyla hareket eden insanlardır. Orhan Gâzi ile Bursa fethine katılan Horasan erenlerinden cezbeli, keramet sahibi bir şeyh olan Geyikli Baba da bunlardan biridir. Aslın Azerbeycan'ın Hoy kasabasından olup Bursa yakınlarındaki Uludağ'a yerleşmiş, diğer bir çok dervişten farklı olarak halktan ilgisini keserek inziva hayatı yaşamış, geyiklerle gezdiği için "Geyikli Baba" olarak şöhret bulmuştur. Baba İlyas müridlerinden ve Seyyid Ebu'l-Vefâ tarikatından bir dervıştır.⁴⁵ Osman Gâzi'nin arkadaşlarından Turgut Alp de onunla samimi bir ilişki kurmuş ve şeyhin müridi olmuştur. Geyikli Baba'nın durumu hakkında araştırma yaptıran Sultan Orhan, onun dinî kurallara riayet ettiğini ve tarikat sahiplerinin yoluna uygun davrandığını öğrenince onu huzuruna davet etmiştir.⁴⁶ Geyikli Baba bu davete icabet etmeyince Sultan Orhan Geyikli Baba'yı ziyaret etmek istemiş, ancak o buna da izin vermemiştir. Aynı talep tekrarlanınca Geyikli Baba: "*Her işin bir zamanı vardır*" diyerek uygun bir zamanı kollamıştır.⁴⁷ Nihayet bir gün Uludağ'dan bir kavak ağacı getirip Padişahın sarayının avlusuna diken Geyikli Baba Osmanoğullarına: "*Bu kavak bizim yadigarımız olsun. Bu tûba misali ağaç senin kapında durdukça, devletin cihanda korku salıp kuvvet bulsun*" diyerek hayır duada bulunmuştur.⁴⁸

Bu vaziyeti uzaktan takip eden Orhan Gâzi dervişin yanına gelerek: "*Derviş! Bu İnegöl bütün çevresiyle senin olsun*" dedi. Derviş: "*Mal ve mülk Tanrınındır. Ehline verir. Biz onun ehli değiliz*" dedi. Orhan Gâzi; "*Ehli kimlerdir?*" diye sorunca Geyikli Baba: "*Hak Teâlâ dünya mülkünü senin gibi hanlara ısmarladı. Malı da iş ehline ısmarladı ki kulları birbirleriyle işlerini görsünler diye. Bizlere gün yeni, nasip olan rızık dahi yeni*"⁴⁹ dedi. Sultan Orhan bu konuda ısrar edince, sultanın fermanı yerine gelsin diye dervişlerine

⁴³ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 108; Taşköprülü-Zâde, 13.

⁴⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* I, 184.

⁴⁵ Âşıkpaşazâde, 45; İbn Kemâl, 91; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 103; Neşrî, I, 169; Molla Câmî, 1085-1086; Taşköprülü-Zâde, 11-12; Mecdî, 31-33; Barkan, 290; Ahmet Yaşar Ocak, "Geyikli Baba", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 46; Gündüz, 17. Geyikli Baba'nın Yesevî mi, Vefâ mi olduğu konusu tartışmalıdır. Bu konudaki rivayetlerin çelişkili oluşu konunun aydınlatılmasını güçleştirmektedir. Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (I-II), Bursa 1990-1993, I, 39-42.

⁴⁶ İbn Kemâl, 92; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 103; Neşrî, I, 169; Akgündüz, 54. Geyikli Baba ile ilgili bilgi veren bazı araştırmalarda onun içki içtiği, Orhan Gâzi'nin Kızılkilise fethinden sonra kendisine "Baba meyhordur deyu iki yük arakı ve iki yük şarap" yolladığı ifade edilir. Ocak, *Babaîler İsyanı*, 203. Ancak bu araştırmalarda Orhan Gâzi'nin dervişleri kontrol ettirdiği, dinî kurallara uymayanları beylik sınırlarının dışına çıkardığı konusu sükûtle geçitirilir.

⁴⁷ İbn Kemâl, 92; Neşrî, I, 169.

⁴⁸ İbn Kemâl, 92-93; Neşrî, I, 169-170.

⁴⁹ Âşıkpaşazâde, 45-46; İbn Kemal, 92-95; Neşrî, I, 169-170; Taşköprülü-Zâde, 12; Barkan, 290-291.

zâviye kuracak kadar kenarda bir parça yeri almak zorunda kaldı.⁵⁰ Geyikli Baba'nın bu davranışı, onun tasavvuf anlayışını göstermesi açısından önemlidir. Zira bazı şahıs ve gruplar her yaptıkları iş için karşılık beklerken onun, devlet işlerini ehil olanların yapmasını belirtmesi, ekonomik işleri de konunun uzmanlarına havale etmesi ufkunun genişliğini ortaya koymaktadır.

Bursa'yı fethettikten sonra merkez yapan Osmanlı Beyliği, gaza ruhunu tasavvuf önderlerinin, evliyanın ve Türkmen babalarının himmetleri ile yükseltiyor, zâviyeler, camiler medreseler ve türbelerle Bursa'yı kudsileştiriyordu. Bu medeniyet merkezinden taşan gaza ruhu Rumeli'ye yayılıyordu. Orhan Gâzi 733/1332'de İznik'in fethini müteakip ilk Osmanlı medresesini ve imaretini devletin yeni idare merkezi olan bu şehirde kurmuştu. Bu ilim ocağına zahirî ve bâtinî ilimleri tahsil ettikten sonra Mısır'a giderek ilmini kemâle erdiren, icazetini aldıktan sonra tasavvufa yönelerek Sadreddin Konevî'nin halifelerinden Kemaleddin Kâşânî'nin irşadı ile sülûkunu tamamlayan Davud-ı Kayserî'yi ilk müderris tayin etmiştir.⁵¹ Davud-ı Kayserî, İbn Arabî'nin "Füsûsu'l-Hikem" adlı eserine yazdığı şerh ile tasavvufun Osmanlılar arasında yayılmasına ve İbn Arabî aleyhindeki fikirlere rağmen onun "Şeyh-i Ekber" payesine yükselmesine hizmet etmiştir.⁵² Onun İbn Arabî etkisinde geliştirdiği İslâm anlayışında gayri müslimlerle ilişki kurmaya uygun mistik bir İslâm anlayışı söz konusu olduğu belirtilir.⁵³ Davud-ı Kayserî'nin 751/1350'de vefatı ile boşalan İznik Medresesi müderrisliğine Şeyh Edebalî'nin damadı Tacüddin Kürdî tayin edilmiştir.⁵⁴

Orhan Gâzi'nin 761/1361'de vefatı üzerine yerine geçen oğlu Murad Hüdâvendigâr da ilim adamlarına ve tasavvuf erbabına selefleri gibi önem vermiştir. Sırp Sındığı Zaferî'nin bir şükranesi olarak Bilecik'te bir cami, Yenişehir'de bir imaret, Bursa hisarında da bir cami, Çekirge'de bir imaret, medrese ve han inşa ettirmiştir.⁵⁵ Anadolu'ya Horasan'dan gelip Bursa'ya yerleşen Gâzi Erenlerden cezbeli, dâsası makbul bir şeyh olarak zikredilen⁵⁶ Postin Puş Baba'ya (Seyyid Mehmed Hammerî) bir tekke yaptırmıştır.⁵⁷ Yine

⁵⁰ İbn Kemâl, 94.

⁵¹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 86; Bursalı Mehmed Tâhir, 84.

⁵² Âşıkpaşazâde, 42; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 86; Neşri, I, 163; Taşköprülü-Zâde, 7; Mecdî, 27; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1969, II, 29; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. Baskı Ankara 1988, 1; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. Baskı İstanbul 1982, 15-16.

⁵³ Michel Bahvet, "Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadon, İstanbul 1997, 3.

⁵⁴ Âşıkpaşazâde, 42; Neşri, I, 163; Taşköprülü-Zâde, 7; Mecdî, 27; Turan, II, 29; Adıvar, 15-16.

⁵⁵ Mecdî, 45; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (I-IV), 4. Baskı Ankara 1982, IV, 169.

⁵⁶ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 130.

⁵⁷ Taşköprülü-Zâde, 20-21. Postin Puş Baba zaviyesinin tahrir kayıtlarından hareketle Orhan Gâzi zamanında yapıldığı belirtilir. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, 208-213.

Arayışlar

Bursa'da Seyyid Nâsır, İzzeddin ve Hüdâvendigâr zâviyelerini inşa ettirmiştir.⁵⁸

Murad Hüdâvendigâr Ahilerle sürekli ilgilenmiş, Ahi Musa'yı Malkara'daki zaviyede görevlendirmiştir. Mudurnu tekkesinde sakin bir şekilde inziva hayatı yaşayan ve halkın sevgisine mazhar olan Kadirî şeyhi Fahreddin Efendi adındaki bir sûfiyi de kendisine vezir yapmak istemiştir. Şeyhin bu görev için Çandarlı Kara Halil'i tavsiye etmesi,⁵⁹ hem tasavvuf erbabı ile devlet arasındaki yakın ilişkiyi, hem de sûfilerin devlet işleri için uygun olan şahısları kendilerine tercih etmesini göstermesi açısından önemlidir. Zira gerçek mutasavvıflar riyasetten uzak, îsar ehli kimselerdir.

Osmanlı hükümdarlarının şeyh ve dervişlerle yakın dostluk kurmaları onların tarikat mensubu olarak görülmelerine sebep olmuştur. Sultan Murad'ın samimî bir Müslüman ve herkesi kendisi gibi düşünen bir velî olduğu kanaati yaygındır. Onunla ilgili şöyle bir olay nakledilir: Sultan Murad bir gün saraydaki imamına ağlayarak şöyle der; "*Mevlana, benim günahımın çokluğundan mıdır ki namaza başlamak için tekbir almak istediğim zaman üç kere Allahü Ekber deyip tekbir almayınca Kâbe-i şerifi müşahede edemiyorum. Sen hemen bir tekbirle ne hoş müşahede etmekteisin.*" Sultan Murad gayet samimi ve salih bir zat olduğu için herkesi namaz için tekbir aldığı Kâbe-i muazzamayı görür sanırdı.⁶⁰

İlk Osmanlı Padişahları Rumeli'ndeki fetihler ve icraatlar esnasında da birtakım Ahiler ve şeyhler ile ilişki içindedirler. Anadolu'da zaviye açıp ıssız yerleri şenlendirme geleneği Rumeli'ne de geçmiş ve kendine mahsus metotlarla oraları da Türkleştirip İslâmlaştırmağa ve imar etmeye koyulmuştur. Gelibolu'daki 767/1365-1366 tarihli Ahi Musa zaviyesi ile Murad Hüdâvendigâr'ın Yegân Reis'e verdiği Malkara zaviyesi,⁶¹ Dimetoka'da Abdal Cüneyd'e bir yer tahsis ederek gelen gidene hizmet vermek için kurdurduğu zâviye⁶² ile Ezine fethinde büyük rolü olan Ahi Yunus adına Gâzi Süleyman Paşa tarafından yaptırılan zâviye bunlardan bazılarıdır.⁶³

Balkanların Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında önemli yeri olan bu dervişlerden biri, belki de en önemlisi Sarı Saltık olarak şöhret bulan Ahmed Yesevî müridlerinden Muhammed Buhârî'dir (ö:?).⁶⁴ Bir aşiret velisi olan Sarı Saltık Bursa'nın fethinden sonra yetmiş müridiyle birlikte Orhan Gâzi tarafından irşad için Rumeli'ne gönderilmiştir. İslâmiyet'i yayma gayesiyle Kırım,

⁵⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, 289-290.

⁵⁹ Gündüz, 19-20.

⁶⁰ Neşri, I, 307; Halaçoğlu, 129.

⁶¹ Barkan, 292-293.

⁶² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, 293.

⁶³ Barkan, 317; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, 137.

⁶⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 54-56. Burada Sarı Saltık ile ilgili menkıbelere dayanılarak verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere onun Hacı Bektaş Veli'nin emriyle Dobruca'ya gittiği, tahta kılıçlarla bir çok yeri fethettiği, kerâmetleriyle birçok insanı İslâmiyet'e kazandırdığı belirtilerek Hacı Bektaş Veli'ye yakınlığı vurgulanmaya çalışılır.

Moskova ve Lehistan'ı ziyaret eden Sarı Saltık,⁶⁵ Kuzey doğu Bulgaristan halkı ile Rusya Tatarlarının Müslüman olmalarını sağlamıştır. Birçok kiliseyi camiye çeviren Sarı Saltık'ın özellikle Arnavutluk'ta nüfuzu çok yaygındır.⁶⁶ Anadolu'da Yunus Emre adına olduğu gibi Balkanlarda da Sarı Saltık'a nispet edilen yedi mezar vardır ki bu ona duyulan sevgi ve saygının bir göstergesidir.⁶⁷

Sarı Saltık zaviyelerinde yaşayan dervişler Balkanlardaki "aziz" kùltlerini İslâmîleştirerek yerli Hristiyanları kolayca Müslümanlaştırmışlardır. XIV. yüzyıldaki fetihlerin ardından Balkanlar'da faaliyet gösteren dervişlerin sayısı hızla çoğalmıştır. Bu dervişlerden biri de Dimetoka'da türbesi bulunan Kızıl Deli Sultan (Seyyid Ali Sultan)'dır. Balkan fetihlerinde önemli yararlık gösteren Kızıl Deli ve yoldaşları tam bir derviş gâzidir. 804/1401 tarihli bir mülknameye göre Tatarlık ve Tatar Viranı gibi derbent köylerinin mutasarrıfı olan Kızıl Deli Sultan, Dimetoka'nın fethinde bulunmuş ve burada zaviyesini kurarak hizmet kervanına katılmıştır. Kızıl Deli'nin oğulları Ahi Ören ve Bahşayış bu derbendi dervişleriyle birlikte korumuşlardır. Savaş zamanında bir asker gibi harbeden, sulh döneminde bir köylü gibi çalışan bu dervişlerin çoğu öşürden bile muaf değildi. Dervişler işledikleri bağ bahçe, çayır ve çiftliklerin mahsulünden bir kısmını Sipahiye ve Padişaha vermişler, geriye kalanı da zâviyede gelene geçene ikram etmişlerdir.⁶⁸ Devlet tarafından özellikle seyahat ve pazar için tehlike teşkil eden yerlerde kurulması teşvik edilen zaviyeler, aynı zamanda yörenin güvenliğini de sağlamışlardır.⁶⁹

Osman Bey, Orhan Gâzi ve Murad Hüdâvendigâr dönemlerinde siyasi idare ile birlikte hareket eden dervişlerin bu faaliyetleri devlet tarafından takdirle karşılanmıştır. Fethedilen yerlerde kurulan zâviyeler ve tekkeler din ve kültür faaliyetlerinin mihreri olmuştur.⁷⁰ Çevrelerinde teşekkül eden cami ve medrese gibi müesseseler bölgedeki hâkimiyeti sembolize etmektedir. Yol boylarında, ıssız geçit ve önemli kavşaklarda yapılan zâviyeler, sosyal hayata sunduğu hizmetler yanında, fetihleri kolaylaştırmış, siyasi otoritenin yerleşmesinde faydalı ve önemli düzenlemeleri de sağlamıştır.⁷¹ İnziva hayatı yaşamakla birlikte dinamik bir yapıya sahip olan bu derviş-gâziler, Anadolu'nun ve Rumeli'nin fethi ile Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında devletle yan yana çalışmışlardır. Devlet yöneticileri de onlara saygıda kusur etmemişlerdir.

⁶⁵ Hasluck, *Bektâşilik Tetkikleri*, (çev: Râğıb Hulûsî), İstanbul 1928, 25, 114.

⁶⁶ Hasluck, 68-69; Aleksandre Popoviç, *Balkanlarda İslâm*, (çev: Komisyon), İstanbul 1995, 17.

⁶⁷ Hasluck, 115; Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 24, Ankara 1994, 294.

⁶⁸ Barkan, 293-294, 339-340.

⁶⁹ Barkan, 297; Mehmet İbrahim, 294-295.

⁷⁰ Tekkeler ve zaviyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, *din hayat sanat açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 3. Baskı İstanbul 1990, 60 vd.

⁷¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, 3. Baskı Ankara 1979, VIII, 590; Gündüz, 20.

Arayışlar

Osmanlı Devletinin kuruluş sürecinde Anadolu'da tasavvufî hayatı düşünce boyutundan daha ziyade pratik ahlâk eksenine taşıyan mutasavvıflar temsil etmektedir. Bunlardan biri dinî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvuf bilgilerini de elde ederek devrinin büyük şeyhlerinden biri olan Hamidüddin Aksarayî (ö:815/1412)'dir.⁷² Tasavvuf bilgilerini Şam'da Bayezid zâviyesinde Hoca Ali Erdebilî'den alan Hamidüddin'in ilm-i bâtın'ı üveysî olarak bizzat Bayezid Bistâmî'nin ruhâniyetinden, sır ve ilm-i ledün bilgilerini de Hızır'dan aldığı nakledilir.⁷³ İlk zamanlarında Bursa'ya yerleşip ekmek satmakla meşgul olan şeyh, Somuncu Baba olarak tanınmıştır. Kendisi din ilimlerinde büyük bir âlim olmasına rağmen, halkın arasında onlardan biriymiş gibi yaşamayı tercih etmiştir. Dinin prensiplerini ve ahlâkî olgunlukları cami kürsülerinden cemaate söylemek yerine, toplum içinde bilfiil yaşayarak insan-ı kâmil modelini halka sunmaya çalışmıştır.

Yıldırım Bayezid Bursa'da Ulu Cami'yi yaptırdığında ilk hutbeyi Emir Sultan'dan okumasını isteyince o, Hamidüddin Aksarayî'nin okumasının daha uygun olacağını söyleyerek onun ilmî üstünlüğünü vurgulamıştır. O da bu hutbesinde Fatihâ suresinin güzel bir tefsirini yapmış, Molla Fenârî'nin uzun süredir içinden çıkamadığı bazı problemleri çözüvermiştir. Molla Fenârî ve Emir Sultan kendisinin ilminden çokça faydalanmışlardır. Bu hitabeden sonra durumunun açığa çıkması üzerine, gösterişe kapılma endişesiyle Bursa'dan ayrılıp Ankara'ya giden Hamidüddin Aksarayî, daha sonra yerleştiği Aksaray'da vefat etmiştir.⁷⁴

Bursa fethi yıllarında başlayan Buhara'dan Anadolu'ya derviş akını, Yıldırım Bayezid (1389-1403) döneminde de devam etmiştir. Emir Sultan (Buhârî) (770-833/1368-1429), Baba Zâkir (ö:820/1417),⁷⁵ Seyyid Nâsır (ö:?), Seyyid Usûl (ö:894/1489),⁷⁶ Seyyid Behlül (Pir Dede veya Çıraklı Dede) (ö:?), Davud Dede (ö:?) ile Çelebi Mehmed zamanında vefat eden Ali Mest-i Edhemî (ö:?) bunlardan bazılarıdır.⁷⁷ Bu zatların Osmanlı kültür hayatına geniş ve etkili katkıları olmuştur.

Osmanlı sultanları bazı şeyh ve dervişleri bir otorite kabul ettiği için onlarla müşavere etmeden bir karar almazlardı. Hükümdarlara kılıç kuşatıp hayır

⁷² Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 190; Taşköprülü-Zâde, 53; Mecdî, s. 74.

⁷³ Taşköprülü-Zâde, 53; Mecdî, 75. İslâm tasavvufunda Hızır'la buluşup konuşma, ondan ledün ve sır ilmini alma anlayışı yaygındır. Bununla ilgili örnekler için bkz: Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), 3. baskı İstanbul 1991, 112, 120; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), 2. Baskı İstanbul 1996, 201-202, 244.

⁷⁴ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 190-191; Taşköprülü-Zâde, 53-54; Mecdî, 75; Bursalı Mehmed Tâhir, I, 103; Gölpınarlı, 33-34.

⁷⁵ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî (I-II)*, (Haz: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Bursa 1997, 279.

⁷⁶ Mehmed Şemseddin, 409, 413.

⁷⁷ Mehmed Şemseddin, 319; 351, 439.

dua etme geleneğini başlatan Emir Sultan bunlardan biridir. Devirlerini idrâk ettiği Osmanlı padişahlarından hürmet gören bir Türk velisi olan Emir Sultan'ın, babası Seyyid Emir Külâl'in (Nakşibendî şeyhi Seyyid Emir Külâl ile karıştırılmamalıdır) Kübreviyye tarikatından olması onun tasavvufî bir atmosferde yetişmesini sağlamıştır.⁷⁸

Hac görevini ifa etmek üzere Buhara'dan ayrılan Emir Sultan, hac yaptıktan sonra bir müddet Medine'de mücavir hayatı yaşamıştır. Gördüğü manevî işaretler üzerine Anadolu'ya yönelmiş, Hamid-ili, Kütahya ve İnegöl yolunu takip ederek Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya gelmiş, yerleştiği bir zaviyede zühd ve takvâ içinde yaşamıştır. Mutasavvıflara yakın ilgi gösteren Bursa çevresinde kısa zamanda büyük bir şöhret kazanmış, etrafına pek çok mürid toplanmıştır. Bursa âlimleri ve meşâyihî ile iyi ilişkiler kuran Emir Sultan, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in teveccühünü kazanmış ve kızı Hundi Hatun ile evlenmiştir.⁷⁹ Bu evlilik Osmanlı hükümdarlarının ilim sahibi tasavvuf ehliyle yakınlaşmasını sağlamıştır. Daha önceleri Ahi şeyhleri ile Abdal ve Babaların nüfuzları güçlü iken, bu dönemden itibaren şehirlerde ilme dayalı tasavvufu benimseyen tarikatlar kuvvetlenmeye başlamıştır.⁸⁰ Bu durum XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı ülkesinde Ekberiyye, Bistamiyye, Zeyniyye, Halvetiyye, Kadiriyye ve Mevleviyye gibi tarikatların daha fazla yayılmasını sağlamıştır.⁸¹

Osmanlı Sultanları karizmatik kişiliklerine rağmen tasavvuf erbabına saygıda kusur etmemişler, dinî işlerde onlara danışma geleneğini sürdürmüşlerdir. Mutasavvıflar da düşüncelerini açıkça söyleyerek Sultanlara güven vermişlerdir. Nitekim Yıldırım Bayezid Bursa'da Ulu camiye yaptırdığında Emir Sultan'a cami hakkındaki görüşlerini sorunca; "*Sultanım çok güzel bir cami yaptırdınız ama dört tarafında birer meyhanesi eksik!*" diyerek, hükümdarın içkiye olan düşkünlüğünü çekinmeden söylemiş, gönül Kâbe'sinin imar edilmesinin ve temiz tutulmasının bir cami yaptırmak kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir.⁸²

Osmanlı fütuhâtı ile yakından ilgilenen Emir Sultan, müridlerini de cihada teşvik etmiş, II. Murad zamanında yapılan İstanbul muhasarasına (825/1422) yüzlerce dervişle katılmıştır. Emir Sultan vefat ettikten sonra da onun asırlarca serhad Gâzilerine manevî himmetini esirgemediğine ve en müşkül zamanlarında onlara yardıma koştduğuna inanılmıştır.⁸³

Kuruluş döneminin ilk yıllarında önemli bir yere sahip olan Yesevî

⁷⁸ Taşköprülü-Zâde, 54-55; M. Cavid Baysun, "Emir Sultan", *İA*, IV, 261, İstanbul 1977; Hüseyin Algül-Nihat Azamat, "Emir Sultan", *DİA*, XI, 146-147, İstanbul 1995.

⁷⁹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, 191; Taşköprülü-Zâde, 54-55; Mehmed Şemseddin, 37; Baysun, *İA*, IV, 262; Algül-Azamat, *DİA*, XI, 147.

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 532-533.

⁸¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 533-534; Halaçoğlu, 128-129.

⁸² Taşköprülü-Zâde, 35-36; Mecdî, 76-77.

⁸³ Baysun, *İA*, IV, 262; Algül-Azamat, *DİA*, XI, 147-148.

Arayışlar

dervişlerinin, Ahilerin, babaların ve derviş gâzilerin yerini imparatorluğa hazırlık sürecinde şehir merkezlerinde yapılan ve kendilerine vakıflar tahsis edilen dergâh ve tekkelerde yaşayan şeyhler ve mutasavvıflar almaya başlamıştır. Bedevîlikten Hadarîliğe (göçebelikten şehir hayatına) geçen Osmanlı tasavvuf geleneğinin daha önce Anadolu'da mevcut olan İslâm tasavvuf düşüncesinin mümtaz şahsiyetlerinden Gazzâlî (ö:505/1111), Ahmed Yesevî (ö:562/1166-1167) ve İbn Arabî'nin (ö:638/1240) düşünceleri çerçevesinde oluştuğunu söylemek mümkündür.⁸⁴ Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn'i, Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i ve İbn Arabî'nin Füsûsu'l-Hikem'i hem mutasavvıflar arasında, hem de medrese çevrelerinde rağbet görmüştür. Anadolu artık Horasan, Orta Doğu ve Endülüs tasavvuf hareketlerinin harmanlandığı bir yerdir. Osmanlı Devletinde tasavvufun, özellikle de İbn Arabî düşüncesinin meşruluğu bu sayede mümkün olmuştur.

Netice olarak, hak, adalet ve doğruluk prensipleri üzerine kurulan Osmanlı Devleti'nin temel fonksiyonu, hâkimiyet sınırları içindeki bütün kesimlerin adalet çerçevesinde yönetilerek birbiriyle uyum içinde yaşamasını sağlamaktır. Bu itibarla her şeyin üstünde değer verilen bu huzur ve sükûn ortamının bozulmasına sebebiyet veren her türlü hareket engellenmiştir. Devletin nizamını, mevcut düzeni bozacak hareketler hangi şahıs veya çevreden gelirse gelsin devlet tarafından şiddetle cezalandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde tekke ve zâviyelerle imaretler toplumsal âhengi ve huzuru sağlayan gönüllü hizmet kurumları olmuşlardır. Çeşitli din ve mezhepleri himayesi altına alan Osmanlı Devleti, İslâm düşüncesinin ve kültürünün zenginliği ve toplumun manevî dinamiklerini canlı tutan tasavvufî düşünce ile tarikatlara da sıcak bakmıştır. İlk Osmanlı hükümdarları tarafından Rum abdallarına gösterilen yakın ilgi ve tanınan imtiyazlar, bunlardan bir çoğunun beylik arazisinde toplanmasını sağlamıştır. Osmanlı hükümdarları bu yakınlık siyasetine rağmen, bu derviş zümrelerini zaman zaman teftiş edip dinî normlara aykırı davranıp halkın huzurunu bozanları beyliğin sınırları dışına çıkarmışlardır. Bununla birlikte devletin buhranlı dönemlerinden faydalanarak şeyhliği şahlığa çevirmeye çalışarak toplum düzenini bozanlara da gereken en sert cevapları vermişlerdir. Zira bu hareketler, tasavvuf düşüncesinden daha ziyade, hareketi yönlendirenlerin ifadesinden ve hareketin seyrinden de anlaşıldığı kadarıyla sosyal ve siyasî amaçlıdır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde tasavvufî terbiye şeyhe kayıtsız şartsız teslim olma, vurana elsiz sövene dilsiz olma anlayışıyla otoriteye bağlılığı ve saygıyı zihinlere perçinlemede en etkin rolü oynamıştır. Tasavvufun

⁸⁴ Ahmet Ateş, "Muhyiddin Arabî", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, VIII, 553-554; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 255; Bekir Karlığa, "Gazzâlî", *DİA*, İstanbul, XIII, 526; Mehmet Demirci, "Ahmed Yesevî'nin Yunus Emre'ye Tesiri Olmuş mudur?" *DEÜİF Dergisi*, VIII, İzmir 1994, 63; Melikof, 149.

kurumları olan tarikatlar ile tekke ve zâviyeler Osmanlı toplumunda bazen devletin gönüllü eğitim kurumu, bazen güvenlik gücü, bazen de sosyal güvenlik kurumu vazifesini üstlenmişlerdir. Bir taraftan devletin uzanamadığı yerlerde birtakım sosyal fonksiyonları yerine getirmiş, bir taraftan da dinî inançlarını derinleştirmek isteyen insanlara imkân hazırlamışlardır. Anadolu ve Balkanlarda tarikatların, tekke ve zâviyelerin genel anlamda görevi halk ile devlet arasında köprü kurma olmuştur.

Aşiretten devlete geçiş sürecinde yerleşik hayat önem kazanmaya başlamış ve şehirlerdeki iskan faaliyetleri hız kazanmıştır. Şehir ve göçebe hayatının üstün tarafları bir araya getirilerek kaynaştırılmıştır. Kuruluş döneminde hâkim unsur olan göçebelerden azamî derecede istifade eden Osmanlı, onlara teslim olmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Sürekli olarak medenîliğe, şehir hayatına zemin hazırlamıştır. Buna paralel olarak gezgin dervişlerin yanı sıra medreseden yetişen ve daha sonra tasavvufa intisab eden şeyhlerin nüfûz sahaları genişlemiştir.

Bu dönemde medrese, tekke ve ordu arasındaki dengeler korunarak devlet müesseseleri kurumsallaşmıştır. Ulemâ kamu düzeninin sağlanması için kurallar koyup bürokratik işleri yürütürken, mutasavvıflar tekke ve zâviyelerde sosyal dayanışmayı güçlendirmiş, gaza ruhunu canlı tutmuşlardır. Tasavvuf önderleri müşavir konumlarını sürdürmekle beraber devlet işlerine müdahale etmekten kaçınmışlar, siyaseti riyaset sahiplerine bırakmışlardır. Hükümdarlar derviş ve şeyhlerle yakın ilişki içinde olmalarına rağmen devlet yönetimini devletin kurallarına göre idare etmişlerdir. Zira Osmanlı anlayışında devlet, en az din kadar kutsaldır ve devlet dini de içine alan büyük bir dairedir. Mutasavvıflar da kendilerine teklif edilen bazı görevleri ehil olmadıkları, her işin ehline tevdi edilmesi gerektiği düşüncesiyle kabul etmeyerek bu işler için liyakatli kişileri tavsiye etmişlerdir.

İmparatorluğa giden yolda sosyo-kültürel gelişmeler ilmî ilerlemeleri de beraberinde getirmiştir. Bunlara paralel olarak tasavvuf sahasında da İbnü'l-Arabî ekolüne bağlı, düşünceye ve tefekküre dayalı bir anlayış gelişmiştir. Sûfiler sözlü geleneğin yanı sıra kitabî olarak da tasavvufun adâb, erkân ve prensiplerini geniş halk kitlelerine yaymışlardır. İbn Arabî, Mevlânâ, Sadreddin Konevî ve Ferideddin Attâr gibi sûfilerin bazı eserleri şerh ve tercüme edilerek XIII. yüzyılın tasavvuf birikimi Osmanlı kültür çevresine taşınmıştır. Bunlar arasında özellikle Mevlânâ'nın Mesnevî'si ile İbn Arabî'nin Füsûsu'l-Hikem adlı eserlerinin şerh ve tercümesi oldukça yaygındır. Bununla birlikte ilim ve faziletleriyle büyük saygı kazanan, pratik ahlâka ve bunun uygulanmasına yönelik, tefekkür ve kritik akıldan uzak şiirlerle halkın dinî hislerini canlı tutan tasavvuf önderleri de devletle halk arasında bir köprü görevini üstlenmişlerdir.